
Albert Einsteins stemme

*Aud Veen Noodt **

Filosofen Albert Einsteins stemme har vært stum i Norge i flere tiår. Tiden er nå kanskje endelig moden for å hente ham frem igjen. Hans klare og innsiktsfulle stemme kan være en viktig veiviser.

Albert Einstein våknet om morgen den 7. november 1919 og fant til sin forundring ut at han var blitt verdensberømt. Han var blitt det man i våre dager kaller en superkjendis over natten. Hans navn og vitenskapelige teorier ble gjengitt i aviser over hele kloden. Observasjoner under sommerens solformørkelse hadde bekreftet at Einsteins relativitetsteori var selve nøkkelen til universets gåter.

To dager senere blir han dus med sin gode venn Max Born. Einstein skriver: *Kjære Born! Fra nå av skal vi altså si du til hverandre, hvis du tillater det.*

Den senere nobelprisvinner i fysikk Max Born, utga i 1969 sin brevveksling med Einstein i bokform. Borns kommentarer til dette brevet sier mye om mennesket Albert Einstein: *Så sterkt som jeg var meg bevisst hvor høyt Einstein stod over meg, så lett var det allikevel å si du til ham. Han var så enkel og naturlig, så fullstendig fri for å posere som den overlegne, at det kom som en selvfølge å tiltale ham som en bror. Naturligvis var jeg meg bevisst hvilken ære det var å stå på en så fortrolig fot med ham. Selv om vi senere hadde skarpe vitenskapelige diskusjoner, kom vårt vennskap aldri til å svikte.*

Det er skrevet metervis av bøker og artikler om Albert Einstein i utlandet ut fra forskjellige innfallsvinkler. Litt av dette er oversatt til norsk. Det er nesten blitt slik at hver biograf har kommet med sin egen personlige Einstein, ut fra forfatterens eget ståsted og hva de ønsker å formidle. For å finne mannen Einstein må man gå til kildene – til det han selv utga som artikler og bøker, og til brevene som han skrev til sine venner og sin familie.

Fysikkåret 2005

FNs internasjonale fysikkår 2005 er over, og Albert Einstein har vært minnet. Det er 100 år siden han kom med den spesielle relativitetsteorien og 50 år siden han døde. I 1921 fikk han Nobelprisen i fysikk. Fysikkmiljøer over hele verden har feiret ham omfattende og behørig. Men hvordan hedrer man Einstein i norske aviser og i norsk allmennhet? Det har ikke vært så mye informasjon, men litt har det vært. Pressen og andre har i løpet av året igjen trukket frem bildet av Albert Einstein med tungen hengende ut av munnen som en illustrasjon til tekster om ham. Hva i all verden vil de med dette? Man kan undres over hva de ønsker å formidle med dette heslige fotografiet hvor Einstein i fortvilelse rekker tunge til en amerikansk journalist. Familievennen og biografen Antonina Vallentin forteller om hvordan journalistene og fotografene kontinuerlig jaktet på ham, og hvordan bildet ble tatt den ene gangen da for mye ble for mye.

Fotografiet sperrer for mannen, og hindrer oss i å høre hans stemme. Det er ikke så mange som vet særlig mye om Albert Einstein i Norge utenfor de naturvitenskapelige miljøene, selv om de fleste har hørt om han. De har hørt at han var naturforsker, og at han foreslo relativitetsteorien. Nesten alle vet også litt om mennesket Albert Einstein, og de har sett det stygge fotografiet av ham.

Dette bildet ble hos oss selve symbolet på hva som er vondt og vanskelig i verden. Vi har gjennom flere tiår hatt en bevegelse i Norge med naturvitenskaps- og teknologihat, og Einstein-bildet har vært symbolet. Det hang i 1970- og 80-årene som plakater på veggen i mange organisasjoner, skoler og hjem som en påminnelse om at fysikk og teknologi var selve fienden i verden. Dette er en fullstendig forvrenging av virkeligheten og av alt Albert Einstein sto for som menneske, vitenskapsmann og filosof.

Naturvitenskap har ikke stått høyt i kurs i Norge

noen tiår, men det er heldigvis tegn i tiden som tyder på at dette er i ferd med å snu. Pendelen slår fra den ene ytterlighet til den andre. Naturvitenskapene skal nå løse *alle* problemer ved å utvikle teknologi, men vi må ikke samtidig glemme å ta med oss på veien de etiske elementer som Einstein og mange andre talte så sterkt for. I vår tid er det spesielt innenfor biologi og medisin at man igjen står over for store etiske utfordringer. Einsteins klare og innsiktsfulle stemme fra det forrige århundret kan være en nyttig og verdifull rettesnor på en kronglete og farefull vei.

Einstein var ikke bare fysiker

Albert Einstein var gjennom hele sitt liv opptatt av alt som gjaldt menneskelige aktiviteter: religion, åndsliv, samfunnsbygging, levekår, politikk og utdanning, for å nevne noen områder. Han er blitt et orakel i mange miljøer. Interessen for Einstein er sterkt økende. Internett flommer nesten over av informasjon om Einstein, også med norske bidrag. Men einsteinsitatene blir brukt i de merkelige sammenhenger, og de er ofte helt løsrevet fra sin opprinnelse.

Flere religiøse bevegelser og trossamfunn har gjort ham til sin. Dette gjelder også de fleste politiske retninger fra det forrige århundret med unntak av fascisme og rendyrket kapitalisme. Spesielt har marxistiske forfattere forsøkt seg på eierskap til ham. Max Born kommenterer dette i 1969: "Således for eksempel Friedrich Herneck i sin bok, *Albert Einstein*, Berlin, 1953, som begynner med ordene: "Albert Einstein, en av de største tyskere etter Karl Marx ..." Einstein ville moret seg over dette."

Har man lest noe av filosofen Einstein utenfor de naturvitenskapelige og filosofiske miljøene i Norge? Her kunne ha vært mye å hente for mange, ikke minst for samfunnsvitere. Jeg har spurt meg litt rundt om man noensinne hørte noe om Albert Einstein ved de samfunnsvitenskapelige fakultetene i Norge. Svaret er negativt. Einstein var ikke lesning for noen av dem jeg har snakket med. Enkelte nevner atombomben og paradigmeskifte, men det er også alt. Noen av oss har vært privilegerte. Vi som hadde lærere i fysikk og filosofi ved Universitetet i Oslo gjennom 1960- og 70-årene som lot oss høre Einsteins stemme. Der gikk fysikk og etikk hånd i hånd, og fysikk var spennende og en viktig del av vår felles kulturarv.

Albert Einstein var en modig mann. Tross sin beskjedenhet og nøkterne livsstil lød hans stemme

høy og klar i den vanskelige mellomkrigstiden i Europa i det forrige århundret. Han brukte 50 år av sitt liv til å arbeide for fred og mellommenneskelig forståelse. Han var spesielt opptatt av fysikk, etikk, musikk og politikk, og han målte politiske systemer ut fra moralske vurderinger. "Mitt politiske ideal er demokratiet", skriver Einstein i et essay.

Artikler og essays

I 1950 ga Einstein ut en samling med artikler og essays som ble oversatt til norsk av Helmut Ormestad og Carl Fredrik Prytz. Boken har tittelen: *Tanker og meninger fra mine seneste år*. Dette er en samling av Einsteins tanker om mange temaer skrevet fra midten av 1930-årene. Her kunne vært mye å hente for samfunnsvitere hvis de hadde vært interessert. Hans tanker om Palestina og et mulig fredelig samliv mellom jøder og palestinere, kan være god ballast for fredsmeglere i området.

Kapitlet fra boken om utdanning av barn og ungdom, kan brukes som en lærebok om hvordan det burde være. Det kan være nyttig rettledning for norske lærere og skolemyndigheter i dagens Norge, når man bare legger til at Einstein forutsatte at lærerne hadde utdanning i de fagene som de underviste i.

Når det gjelder atombomben, som de fleste i Norge forbinder Einstein med, så var hans eneste medvirkning at han skrev et brev til president Roosevelt hvor han gjorde oppmerksom på at han hadde sikker informasjon om at Adolf Hitler hadde satt i gang arbeid med å utvikle en atombombe. For øvrig var han under full overvåking i USA også etter den annen verdenskrig fordi Hoover i FBI betraktet ham som sikkerhetsrisiko og kommunist. Om krigsvåpnene skriver Einstein et sted at forskere i naturvitenskap og Alfred Nobel har vært litt i samme situasjon. De har gitt grunnlaget for noe som menneskene har brukt til å lage destruktive våpen.

"Jeg vet ikke hvordan den tredje verdenskrig vil se ut, men jeg vet at den neste vil bli utkjempet med treklubber", sa Einstein en gang. Han brukte de siste 10 årene av sitt liv til arbeidet med å få til internasjonal kontroll og kontrollorganer for masseødeleggesvåpen. Vi høster fruktene av dette arbeidet i dag.

Einsteins stemme

Albert Einsteins stemme bølget over verden i tiden mellom de to store verdenskrigene i forrige århundre. Den vekslet mellom håp og fremtidsstro, og dyp fortvilelse. Fra han som pasifist og fredsforkjemper var med på oppbyggingen av Folkeforbundet i 1920, til han talte nazismen og alt dens vesen midt imot og manet til motstand. "Hvorfor jeg så tidlig tok igjen med Hitler?" skriver Einstein i 1950. "Han hadde jo skrevet alt han skulle gjøre."

Etter den første verdenskrigen engasjerte Einstein seg sterkt for at man skulle få til en fred som ikke skulle være grobunn for en ny krig. Han var en av 100 intellektuelle fra Europa og USA som sendte et opprop til de allierte ved fredskonferansen i Versailles – om å få til en fred som ikke skaper en ny krig. I et brev til sin venn Ehrenfest, skriver han 6. desember 1918 at han har tenkt seg til Paris for å bønnfalle fredskonferansen om å spare det dømte tyske folk fra å sulte i hjel. Som vi alle vet, så var alle deres bønner forgjeves, og England, Russland og spesielt Frankrike, ga Tyskland en streng straff. Engelskmannen H.G. Wells skriver i sin verdenshistorie at alle supermaktene hadde nesten like stor skyld for utbruddet av den første verdenskrigen, selv om han gir Tyskland mest skyld.

Einstein var under hele den første verdenskrigen sveitsisk statsborger selv om han arbeidet som professor i fysikk i Berlin. Han opplevde fredsavtalen i Versailles som en fordømmelse av en hel nasjon, og han tok i 1920 tilbake sitt tyske statsborgerskap som en støtte til Weimarrepublikken og det nye Tyskland. Selv om han på mange måter ikke var glad i mye av mentaliteten i sitt fødeland, så elsket han mye av det folket sto for innen kulturlivet, og han ville på denne måten gi sin støtte til en ny tid.

Av jødisk familie

Albert Einstein ble født i Tyskland 1879 i en jødisk familie. Han gikk barneskolen på en katolsk skole, og halvparten av gymnasiet i Tyskland, fordi hans familie flyttet til Italia i 1894. Han fortsatte sin utdanning i Sveits og ba allerede som 16-åring om å få sveitsisk statsborgerskap. Dette fikk han innvilget i 1901. Han utviklet relativitetsteorien da han arbeidet som funksjonær ved patentkontoret i Bern, men ble senere professor i fysikk ved universitetet i Zürich. I 1914 ble han kallet til professor ved Kaiser Wilhelm-instituttet i Berlin av Max Planck, og han arbeidet der til 1933. "Jeg er som en sigøyrer uten

noe hjemland", skriver han etter å ha slått seg ned i USA etter flukten fra Hitlers Tyskland. I 1940 ble han amerikansk statsborger. Fra 1933 til sin død i 1955, var han professor i fysikk ved Institute for Advanced Studies, Princeton University.

Einstein var hele sitt liv politisk engasjert, selv om han deltok lite i aktivt partiarbeid. I sin ungdomstid i Sveits var Einstein med på å stifte den sveitsiske pasifistbevegelsen, og under den første verdenskrigen var han i hemmelighet med i arbeidet til det tyske demokratiske partiet Bund Neues Vaterland, som kom til overflaten etter krigen. Einstein advarte i hele sitt voksne liv mot grådighet, egoisme og moralsk forkrøpling.

Vi har bruk for Einsteins stemme også i dag, hvor samfunnet er i en moralsk forvirring med stor unnfalleshet og selvopptatthet. Hans medmenneskelighet og toleranse har vi også bruk for – en toleranse som bygger på respekt for andre, samtidig som man kjemper for det man selv tror på. Mange fra Einsteins store vennekrets forteller om hvordan han alltid rakte frem en hjelpende hånd til mennesker som hadde det vanskelig.

"Det moralske imperativ", sa Einstein en gang, "er det største gode et menneske har arvet. Moralsk fremferd ligger ikke bare i å kreve at man skal gi avkall på visse gleder i livet, men heller i den villige interesse man viser for at alle mennesker skal få lykkelige levekår."

Mot Hitler

Det fortelles at Adolf Hitler hadde vært hvit glødende av raseri over at verdens mest berømte tysker verbalt gikk til angrep på ham. Spesielt ett utsagn formulert på Einsteins klare men underfundige vis, sved hardt. Da Einstein var på vei tilbake fra et opphold i Amerika i 1933, fikk han beskjed om at nazistene hadde tatt makten i Tyskland, og han visste da at han ikke kunne reise hjem til Berlin. Han tok imot tilbudet om politisk asyl i Belgia, hvor kongeparet var nære venner av ham, og gikk i land i Antwerpen.

Da Einstein satte foten på europeisk jord ga han en melding til de fremmøtte journalister som ble gjengitt i nesten alle aviser utenfor Tyskland: *Så lenge jeg har valget, vil jeg bo i et land der det er politisk frihet, toleranse og likhet for loven. Med politisk frihet mener jeg friheten til å uttrykke sin politiske overbevisning muntlig og skriftlig. Med toleranse mener jeg respekten for alle menneskers meninger. Disse vilkårene er ikke oppfylt i dagens*

Tyskland. Der blir de som har gjort særskilt mye for å skape forståelse mellom menneskene forfulgt, og blant disse er det flere fremstående kunstnere. Liksom ethvert menneske kan også enhver samfunnsorganisme bli sykt. Vanligvis overlever nasjonene slike sykdommer. Jeg håper at Tyskland snart vinner tilbake helsen, og at store menn som Kant og Goethe i fremtiden ikke bare vil bli aktet og hyllet, men at prinsippene deres vil komme frem både i det offentlige livet og i den almene samvittigheten.

Den 10. mai 1933 ble det i regi av propagandaminister Joseph Goebbels, rigget opp et gigantisk bokbål på Franz Joseph Platz i Berlin, plassen mellom universitetet og operaen. Bøker fra private hjem og biblioteker ble kastet på bålet. En entusiastisk mobb jublet mens den enkelte forfatters navn ble ropt opp før bøkene ble kastet i flammene: Einstein – Thomas Mann – Heinrich Mann – Freud – Jack London – Rathenau – Arnold Zweig – Stefan Zweig – Proust – Hemingway – H.G. Wells – Helen Keller – Gide – Zola – Dos Passos – Upton Sinclair ... Var det bare jødiske forfattere som gikk på bålet? Slett ikke. Det de hadde felles var at de var sterke antifascister.

Et par år senere var Albert Einstein, sammen med bl.a. nobelprisvinneren i litteratur Thomas Mann og teologen Karl Barth, en pådriver for å få gitt Nobels fredspris til den tyske pasifisten Carl von Ossietzky som var politisk fange i Tyskland. I Norge ble kampanjen støttet av flere intellektuelle som Arnulf Øverland, Sigurd Hoel og Helge Krog. Ossietzky fikk fredsprisen i 1936. Dette blir av mange betegnet som den modigste prisutdelingen som Den norske nobelpriskomiteen noen gang har foretatt.

Hvem var Albert Einstein?

Den engelske matematikeren og filosofen Bertrand Russell gir sitt svar i forordet til boken med brevvekslingen mellom Einstein og Max Born, utgitt i 1969 og oversatt til norsk av Hedvig Wergeland (Aschehoug 1971). Bertrand Russell skriver:

Brevvekslingen mellom Albert Einstein og Max Born vil vekke betraktelig interesse, ikke bare hos vitenskapsmenn, men også hos et bredt publikum. De to menn hører til de mest betydningsfulle naturforskere i vårt århundre, og er seg vitenskapsmannens ansvar bevisst på en usedvanlig måte.

Disse brevene, som åpenbart ikke ble skrevet i den hensikt at de skulle offentliggjøres, beretter om deres håp og bekymringer i krig og fred, om de private tanker de gjør seg om fremskritt i sitt og

sine kollegers arbeid, og om meget som vil vise seg å være av uvurderlig verdi som kildemateriale for naturvitenskapens historie. Det åpenbarer seg her også noe av disse mennenes edle livsstil. Deres vennskap har jeg fått oppleve gjennom mange år. Begge var høyt begavet, beskjedne og helt uten frykt i det de sa offentlig. I en middelmådighetens tidsalder, som er befolket av moralske dverger, stråler disse to menneskers liv i en særlig skjønnhet. Noe av deres glans ligger også over brevene, og ved deres offentliggjørelse vil verden bli rikere.

Nobels fredspris

To av fredsprisene de siste ti årene er tildelt institusjoner som har fått bidrag fra Albert Einsteins arbeid. Det siste brevet han skrev før han døde i 1955, gikk til Bertrand Russell. Her gir Einstein tillatelse til at hans navn knyttes til Einstein–Russell Manifestet. Dette manifestet ble grunnlaget for Pugwash-bevegelsen som fikk Nobels fredspris i 1995 for sitt arbeid med internasjonal nedrustning av atomvåpen og internasjonal kontroll av masseødelegelsesvåpen.

Nobels fredspris for 2005 ble tildelt IAEC, "verdenspolitiet" mot spredning av atomvåpen. Dette er enda en institusjon som er et resultat av blant annet Einsteins utrettelige arbeid for verdensfred. Det er mitt håp at man nå vil få frem informasjon om Albert Einstein ved Nobels fredssenter. Der er det i dag nesten ingenting, og det er etter min vurdering en ren skandale. Albert Einsteins takkebrev til Den norske nobelkomiteen for prisutdelingen til Carl von Ossietzky i 1936, kunne fortjene en hel vegg. Vi har muligheten til å la Einsteins stemme igjen høres i Norge fra Nobels fredssenter i Oslo.

PS: Etter lang tids leting fant jeg for noen måneder siden endelig frem til mitt personlige eksemplar av boken med brevvekslingen mellom Albert Einstein og Max Born i Ruuds antikvariat. Da jeg åpnet boken sto det "Exlibris Carl Fredrik Engelstad" på permen. Det var godt å holde i hånden en bok som hadde tilhørt noen utenfor den naturvitenskapelige krets som hadde lest Einstein. Men det er litt av et tankekors når man tenker på alle de menneskene som sikkert har hatt mulighet til å "plukke" bøker som de hadde lyst på, før restene av Engelstads bibliotek endte i Ruuds antikvariat. Ingen av disse har funnet denne boken av interesse, og det takker jeg herved for.

∞

*Skolegaten 1, 1606 Fredrikstad